

ПРИЙМЕНИКОВА ІНФІНІТИВНА КОНСТРУКЦІЯ UM + ZU + ІНФІНІТИВ У ДІАХРОНІЇ

Наталія РУДНИЦЬКА (Житомир, Україна)

*У статті розглянуто специфіку становлення прийменникової інфінітивної конструкції *um + zu + інфінітив* у німецькій мові та визначено шляхи і чинники її граматикалізації.*

Ключові слова: прийменникова інфінітивна конструкція, граматикалізація, синтаксичне перегрупування, десемантизація.

*This article deals with the specificity preposition infinitive construction *um + zu + infinitive* in German and their formation. The way and motive of their grammaticalization are analyzed.*

Keywords: preposition infinitive construction, grammaticalization, syntactic restructuring, desemantization.

Характерною ознакою сучасного етапу розвитку граматичних студій є посилення інтересу до проблем, пов'язаних із природою граматичних явищ у синхронічній та діяхронічній площинах. Великого значення набуває аналіз еволюційних змін і закономірності розвитку граматичної системи. Це дозволяє на якісно вищому рівні пояснювати процеси, які відбуваються у різних мовах (О.С. Кубрякова, О.Є. Кібрик, А.О. Кібрик, G. Diewald, Ch. Lehmann).

Актуальність даного дослідження пояснюється зростаючим інтересом до діяхронічного аналізу граматичних явищ і проблем граматикалізації.

Мета дослідження полягає у виявленні специфіки становлення прийменникової інфінітивної конструкції *um + zu + інфінітив* і обумовлює вирішення таких завдань: виявити специфіку становлення прийменникової інфінітивної конструкції та встановити особливості процесу її граматикалізації.

Під прийменниковими інфінітивними конструкціями ми розуміємо сполучення одного із прийменників (*um/ohne/statt*) з інфінітивом і його формантом *zu*, які складають певну синтаксичну одиницю зі специфічними структурно семантичними ознаками. Розвиток прийменникових інфінітивних конструкцій у німецькій мові характеризується їх часовою нерівномірністю. У писемних пам'ятках першою з'являється конструкція мети з прийменником *um* (приблизно XIV – XV ст.), пізніше – із прийменником *anstatt* (XVII), трохи згодом – *ohne* (XVIII).

Найранніші згадки вживання конструкції *um + zu + інфінітив* зустрічаються у XIV столітті. У 1376 році з'являється перша згадка про конструкцію у творах Т. Маттіаса, яка виникла із попередньої *zu + інфінітив*:

(1) *do die Kurfürsten umb eynen R. kunig zu nennen und zu welen ubereyn pflegen zu komen* [5: 5].

da die Kurfürsten übereinzukommen pflegen, um einen R. König zu ernennen und zu wählen.

Так як курфюрсти мали за звичку домовлятися, щоб вибирати і призначати короля.

У 1475 році Дібольд Шиллінг згадує дану конструкцію у Бернській хроніці про бургундські війни. Декілька ще раніших прикладів зустрічаємо у середньоніжньонімецькому словнику А. Люббена. Вчені Т. Маттіас та Г. Пауль наводять перший приклад цієї конструкції:

(2) *quam ut Schottland bischop J. umme to predikende* [5: 5].

До Шотландії прибув єпископ І. щоб проповідувати.

К. Ніссен наводить деякі приклади, які датуються 1498 роком:

(3) *umme to kriegen* [5: 5].

Щоб отримати.

На думку В. Шмідта, у XV столітті конструкція набуває поширеного вживання, що є нетиповим для творчості М. Лютера:

(4) *der nit gerne arbeytt umb seyn brott zu erwerben* [5: 5].

Der nicht gerne arbeitet, um sein Brot zu erwerben.

Хто неохоче працює, щоб заробити свій хліб.

Натомість К.Е. Геранссон заперечує думку останнього. Вчений стверджує, що дана конструкція є чужою для творчості М. Лютера. Отже, ми бачимо, що мова М. Лютера знаходиться на проміжному ступені розвитку згаданої конструкції [4: 31].

Панує ще одна думка, згідно якої стверджується, що конструкція *um + zu + інфінітив* зустрічається у середньонімецькій мові і для Г. Штейнгофеля, на відміну від М. Лютера, вона є відомою [9: 120]:

(5) *umb vil zuogelegte Wort zemiden und uf das nächst by dem text, wie oben stat, zu belyben* [Steinhöwel, Aesop 5; 9: 120; 6: 38].

Um viel zusätzliche Worte zu meiden und bei dem Nächsten im Text, wie oben steht, zu bleiben.

Для того, щоб уникнути зайвих слів і залишитися при наступному у вищезгаданому тексті

У романі Г.Я.К. фон Гримальсгаузена «Пригоди Сімпліціссімуса» (1669) конструкція *um + zu + інфінітив* зустрічається 5 раз, натомість сполучення *zu + інфінітив* зустрічається у 13 прикладах. У романі «Anti Goezen» (1778) Г.Е. Лессінга конструкція *um + zu + інфінітив* більш вживана і вживається у 10 прикладах, натомість сполучення *zu + інфінітив* характеризується лише одиничним вживанням.

Перші свідчення існування конструкції *um + zu + інфінітив* у науковій літературі зустрічаємо у 1691 році у Каспара Штилера.

У її найкоротшій формі конструкція *um + zu + інфінітив* з'являється у 1440 році:

(6) *des haben wir einen unsern wergkman in die gruben gein Bogkenheim geschicket, umb zu besehen, wie es umb das steinwergk gelegen si* [5: 41].

Отже, самі ранні згадки даної конструкції зустрічаються у XIV столітті у Т. Маттіаса та у творах південнонімецького ареалу початку XV століття у Г. Штейнгофеля і Й. фон Тепля [10: 354].

Існує припущення, що конструкція *um + zu + інфінітив* через нижньонімецьку проникла у верхньонімецьку і, відповідно, з'явилася раніше. Стосовно згадок даної конструкції у верхньонімецькій мові виявляються певні неспівпадіння. Із впевненістю можна стверджувати, що конструкція *um + zu + інфінітив* не зустрічається у давньоверхньонімецькій мові. Вона виникає у пізньосередньонімецький період, тобто на перехідному етапі від пізньосередньонімецького до ранньонововіхньонімецького періоду, або у ранньонововіхньонімецький період. Отже, можна зробити висновок, що вживання конструкції поширюється з часом.

На думку К.Е. Геранссона, конструкція типу *прийменник + іменник + zu + інфінітив* у німецьких і нідерландських текстах у великій мірі залежить від латині, а саме латинської герундіальної конструкції. За будовою і значенням конструкція *um + zu* та латинська герундіальна конструкція співпадають. Різниця у зовнішній формі проявляється у тому, що у латинській мові вживається герундій, а у німецькій – інфінітив. Але ця різниця незначна, тому що спочатку німецький інфінітив був герундіальним утворенням: лат. *pro + Substantiv + Gerundivivum* = нім. *um + Substantiv + zu + Infinitiv* [5: 30]:

(7) ... *quod omnes ville exteriores quasi venerunt ad civitatem pro necessariis emendis, vendendis* – ... *also daz alle dorfer und landlute furent in die stat umbe ihre notdurft zu koufenden und zu verkoufende* [5: 30].

...*dass – gewissermaßen – alle Dorfbewohner und die von außerhalb in die Stadt kamen, um das Notwendige zu kaufen und zu verkaufen* – ... *dass also alle Dorf- und Landleute in die Stadt fuhren, um ihr Nötiges zu kaufen und zu verkaufen.*

...*що – деяким чином – всі жителі села і ті, хто проживав за його межами, приходили до міста, щоб придбати або продати необхідне – що всі сільські жителі приїжджали до міста, щоб купити та продати необхідне.*

Натомість, Я. Грім та К.Е. Геранссон висловлюють думку, що дана конструкція запозичена із французької мови – *фр. – pour, ісп. – por, італ. – per, нвн. – um zu, нндл. – om te, англ. – for to, швед., дат. – for at* [7: 117; 5: 29]. Але ця теза не знаходить свого підтвердження. У цей час французька мова не мала впливу на синтаксис німецької мови. У великій кількості ця конструкція зустрічається у середньоніжньонімецькій мові. Вона ґрунтується на середньонідерландській конструкції *ombe te*, нідерландській *om te* та інфінітиві. Це пояснюється впливом на мову через географічну близькість. Дана конструкція у нідерландській мові зустрічається частіше.

Становлення конструкції *um + zu + інфінітив* пов'язане з розширенням системи цільових речень у німецькій мові, яка характеризується різноманітністю своїх засобів. У переважній більшості індоєвропейських мов цільові інфінітивні конструкції утворюються із дієсловами руху (іти, бігти, їхати), каузативу руху (везти, вести, нести), відмови від руху (зупинитися, затриматися, залишитися) [1: 142]. У деяких мовах, наприклад, старослов'янській, латинській, словенській, вживається окрема інфінітна форма для вираження мети дії – сушін [2: 152]. Цільові конструкції із дієсловами руху у німецькій мові, структурна ознака яких полягає у відсутності прийменника *um* і форманта *zu*, є поширеними.

Речення із конструкцією *um + zu + інфінітив* формуються навколо дієслів, які керують даним прийменником. За Г. Паулем, *um* (двн. (VIII ст.), д.сакс. *umbi*, свн. *umb(e)*, *um(me)*, снн. *umte*, сндл. *omte*, *om*, пізніше *ombe*, *umbe*, ндл. *om*, д.англ. *umbe*, *umb(e)*, *emb(e)*, швд. *om*) – прийменник, який керує знахідним відмінком. Раніше він вживався у просторовому (локальному і директивному) значенні. У подальшому розвитку стало можливим вживати *um* у каузальному значенні. Через метафоричний переніс відбувається перехід від просторового до переносного каузального вживання. Цей прийменник вживається із *zu + інфінітив*. Перехід значення можна зобразити схемою:

LOKAL > RELATIONAL > KAUSAL > FINAL

на відміну від *zu*:

DIREKTIONAL / LOKAL > FINAL

Подальший розвиток конструкції відбувається у середині XVIII століття [5: 6; 9: 120]. Через десемантизацію *zu* у ІК внаслідок граматикалізації відбувається реактивація фінального значення через експресивнішу конструкцію з *um + zu + інфінітив*. Це процес оновлення послабленої конструкції через десемантизацію. Мова йде про переніс членів (*Gliederungsverschiebung*), про „*Rebracketing*“ [8: 19], внаслідок якого акузатив, який першопочатково залежав від прийменника *um*, розуміли як об'єкт у акузативі, який залежав від інфінітива [10: 437].

На думку Р.П. Еберта, переніс членів – суто німецька інновація [4: 31]. Конструкція *om(me) ... te*, яка зустрічається у середньонідерландській діловій мові, походить від французької *pour / pour (à)* та залишає свій слід у нижньонімецькій канцелярській мові [4: 31]. Від нижньонімецької мови канцелярії конструкція поширюється у верхньонімецьку ділову мову і мову юриспруденції, та звідти потрапляє у літературні жанри. На противагу Р.П. Еберту, знаходимо протилежне твердження у К.Е. Геранссона про те, що переніс членів у нідерландській мові зустрічається раніше, ніж у німецькій мові, отже, не є суто німецькою інновацією.

Найстаріші німецькі пам'ятки фінального речення із *um + zu + інфінітив* мають об'єкт у акузативі між *um* і *zu + інфінітив* [4: 30]. Наприклад (8):

(8) *Er ging aus, um Wasser zu holen.*

Прийменник *um* керує іменником *Wasser* і до іменника *Wasser* примикає *zu + інфінітив zu holen* як уточнення [4: 30; 9: 121]. Логічним об'єктом до дієслова *holen* є іменник *Wasser*. Внаслідок перерозподілу значення конструкції (*Umdeutung*) *Wasser* розуміють як об'єкт інфінітива і *um* як ввідну морфему, яка разом із *zu* утворює синтаксично-семантичну одиницю і відношення переносяться таким чином, що *Wasser* стає незалежним від *holen*, причому *um* і *zu* з'єднуються безпосередньо один із одним.

Беручи до уваги окремі фази розвитку конструкції *um + zu + інфінітив* на основі конструкції *um Wasser zu holen*, можна виділити три ступені розвитку *um* від прийменника до комлементаризера:

СТУПІНЬ I: [PP *um* *Wasser*] [CP final *zu holen*]

↓

СТУПІНЬ II: [PP *um* [CP *Wasser zu holen*]]

↓

СТУПІНЬ III: [CP *umc* [*Wasser zu holen*]]

Отже, як бачимо із схеми, *um* на перших двох ступенях розвитку має ще прийменниковий статус, при переході від ступеня II до ступеня III граматикалізується у комлементаризер: *um* => *umc*.

На думку Г. Пауля, наступні приклади свідчать про переніс членів:

(9) *(er) bat ihn umb pfärd ze mieten* [Steinhöwel, Aesop 41, 22; 6: 40].

Er bat ihn um ein Pferd, um es zu mieten.

Він попросив у нього коня, щоб його орендувати.

(10) *daß ... ich ... die Götter ... um den ausgang meiner reise zu zeigen ersuchet* [6: 40].

Dass ich die Götter darum ersuche, mir den Ausgang meiner Reise zu zeigen.

Що я прошу богів про те, щоб показали мені, як завершиться моя подорож.

Аналогічні випадки зустрічаємо при *durch, um ... willen, von wegen* [9: 121]:

(11) *durch ir heil ze meren* [6: 41].

Um ihr Glück zu vermehren.

Щоб примножити її щастя.

(12) *umbs vnuerstans willen zu meiden* [6: 41].

Um des Verstandes willen zu meiden.

Заради розуміння уникнути.

(13) *das geschach von schaden wegen zu wenden* [Straßburger Chronik; 6: 41].

Das geschah, um den Schaden abzuwenden.

Це трапилось, щоб запобігти пошкодженню.

Конструкція *um + zu + інфінітив* зустрічається також без об'єкту у акузативі:

(14) *Esopus gieng umb ze suchen* [Steinhöwel, Aesop 55, 20; 6: 41].

Ezop пішов, щоб пошукати.

Прийменник *zu* у ІК більше не розглядається як такий, який вимагає Д.в. дієслівного іменника і поступово втрачає прийменниковий характер. Так само і дієслівний іменник більше не розглядається як такий, а як невідмінюваний інфінітив. Доказом подальшого розвитку герундіальної конструкції із втратою властивостей керування прийменника є аналогічні утворення інфінітива із різними прийменниками. Ці утворення з'являються у СВН період і не збереглися у НВН період: свн. *durch* і *інфінітив*:

(15) *dó ich dar kom durch klagen* [6: 127].

У текстах XVII століття зустрічаються випадки вживання *um* зі значенням мети, а саме – отримання винагороди:

(16) *(Fridericus) hat gar offt, ... den gantzen Tag umb das Geld gearbeitet* [Clara: Der Herzog im Bauernkittel; 2: 154].

Фрідріх працював цілий день заради грошей.

Кінець XVII – початок XVIII століття характеризується активним вживанням конструкції. У цей час вона вживається як конструкція, синонімічна підрядному реченню мети із сполучником *damit*:

(17) *dass er nehmlich Zeichen dafür brauchet, damit er nicht nöthig habe, ... die Sachen ... von neuen zu bedencken* [Leibniz: Unvorgreifliche Gedanken; 2: 154].

Що йому потрібен бодай якийсь знак, що йому не варто обдумувати ці речі заново.

Із XVIII століття конструкція *um + zu + інфінітив* виражає конзекутивне відношення і часову послідовність. Стосовно останнього варто зазначити, що при частому вживанні *um + zu* для введення події, яка відбувається пізніше, останнє не знаходиться у відмінковому відношенні до керуючого речення:

(18) *Schon mittelhochdeutsch war aus gleicher Quelle môment entlehnt worden, um aber nachher wieder zu verschwinden* [6: 43].

Schon im Mittelhochdeutschen war aus der gleichen Quelle (das Wort) Moment entlehnt worden, um aber nachher wieder zu verschwinden.

Вже у середньонімецькій мові було запозичене слово із одного ж джерела, щоб пізніше зникнути знову.

У творах Г. Гримальсгаузена та Г. Лессінга конструкція *um + zu + інфінітив* з'являється після іменників, при *genug* та при прикметниках, які визначаються *zu*:

(19) *von Afrika wissen wir zu wenig, um über Treiben und Drängen der völker daselbst zu urtheilen* [Johann Gottfried von Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit 13, 36; 6: 44].

Про Африку ми знаємо занадто мало, щоб судити про поведінку та натиск народів.

Остаточне витіснення підрядного речення із сполучниками *damit, auf dass* прийменниковою інфінітивною конструкцією в односуб'єктних інфінітивних реченнях відбувається у XVIII столітті [3: 1589-1590]. Варто зауважити, що дана конструкція майже не зазнає коливань у розташування членів речення, оскільки даний період (XV – XVI ст.ст.) характеризується остаточним закріпленням кінцевої позиції інфінітива у рамковій конструкції. Повна граматиалізація конструкції відбувається тоді, коли на роль фінитного дієслова залучаються дієслова з іншим керуванням [2: 154].

Отже, у становленні прийменникової інфінітивної конструкції *im + zu + інфінітив* виділяється процес граматиалізації, унаслідок якого важливу роль відіграє синтаксичне перегрупування. У результаті останнього прийменник *im* фокусується не на вихідному фінитному дієслові, а на інфінітиві, таким чином відбувається його десемантизація.

Перспектива дослідження полягає у виявленні семантики даної конструкції, дослідженні її морфо-синтаксичних ознак.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гусев В.Ю. Целевые конструкции при глаголах движения: актанты или сирконстанты? / Валентин Юрьевич Гусев // Международный симпозиум «Типология аргументной структуры и синтаксических отношений». Тезисы докладов. – Казань, 2004. – С.142-145
2. Долгополова Л.А. Інфінітив в історії німецької мови (IX – XXст) / Лілія Анатоліївна Долгополова // Монографія. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2010. – 207с.
3. Besch W. Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung / Werner Besch. 2. Teilband. 2.vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000. – 1190 S.
4. Erben J. Abriss der deutschen Grammatik / Johannes Erben. – Berlin: Akademie-Verlag, 1962. – 226 S.
5. Göransson K.E. Die doppelpräpositionalen Infinitive im Deutschen / Karl Ernst Göransson. – Göteborg: Zacharissons Boktryckeri A.-B., 1911. – 362 S.
6. Greisinger I. Satzselegierende Präpositionen im Deutschen und anderen germanischen Sprachen / Isabella Greisinger // Masterarbeit zur Erlangung des Mastergrades an der Kultur- und Gesellschaftswissenschaftlichen Fakultät der Universität Salzburg. – Salzburg, 2012. – 81 S.
7. Grimm J. Deutsche Grammatik. Bd.4. / Jakob Grimm. – Gütersloh, 1898
8. Krauß S. Infinitivkonstruktionen im Deutschen. Syntaktische und semantische Untersuchungen / Sophie Krauß. – Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2008. – 123S.
9. Paul H. Deutsche Grammatik. Bd.4, Teil 4 (Syntax, 2. Hälfte) / Hermann Paul. – Halle, 1920
10. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Mit Texten und Übersetzungshilfen. Verfasst von Autorenkollektiv unter Leitung von Wilhelm Schmidt / Wilhelm Schmidt. – 2. Aufl. Berlin: Volk und Wissen Volkseigner Verlag, 1970. – 443 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Рудницька – аспірант кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: синтаксис складного речення.